

"Bu tendensiya ədəbiyyatın fiaskosudur"

- Azər müəllim, bu günlərdə sizin "Atam, anam, qardaşım, mən və Stalin" adlı pyesiniz əsasında hazırlanan tamaşanın premyerası oldu. Ədəbi və mədəni mühitədən xeyli qonaqlar qatılmışdı premyeraya. Həmin gün nə ilə yadda qaldı sizin üçün?

- Çox şeylə yadda qaldı. Həm də ötənlərdə qalmış çox şeyləri yenidən xatırladım. Eyni estetikada əvvəllər də səhnə və ekran işlərim olmuşdu. "Atam, anam, qardaşım, mən və Stalin" tamaşasının rejissoru Bəhrəm Osmanov 1984-cü ildə yazdığı "Sənsiz səninlə" tamaşama da quruluş vermişdi. O tamaşanın janrını improvizə-tamaşa adlandırmışdı. Vaqif Mustafazadə barədəydi. Vidadi Həsənov aktyor kimi, Vaqif Gərayzadə isə pianoçu-bəstəkar kimi ilk dəfəydi ki, səhnədəydilər. İndiki kimi onda da ədəbi mədəni mühitədən xeyli tamaşaçı gəlmişdi. Tamaşaçıların arasında Vaqifin anası Zivər xanım, qızları Əzizə və Lələ xanım da var idi. Xəlif Ulutürk, rejissor Nəsir Sadıqzadə də, aktrisa Elmira Şabanova da ordaydı. Qəribədir, "Atam, anam, qardaşım, mən və Stalin" tamaşası göstərildə məhz həmin günü xatırladım. Deyişən təkcə Bəhrəmlə mənim yaşımı idi. Estetika həmin estetikaydı, sənətə baxış tərzimiz eyniydi.

- Açıq bunu bilmirdim. Maraqlı informasiya oldu.

- 1990-cı illərin əvvəllərində "Tanrının elçiləri" silsiləsindən yazılar yazırdım. Üç mətnim var idi: "Əlif Lam Ra", "Əlif Lam Mim" və "Əlif Lam Mim Ra". Bu, yetərincə həcmli esseləri rəhmətlik Səyavuş Sərxanlı oxumuşdu və onların çapında çox ısrarlı idi. 1992-ci ildə həmin mətnlərdən birini - İbrahim Peyğəmbərdən bəhs edən "Əlif Lam Ra"nı Azərbaycan Televiziyasına təqdim etdim. O zaman televiziyanın sədri Məmməd İsmayıl idi. Əsəri rejissor Təriyel Vəliyevə vermişdi. Təriyel müəllim mənimlə söhbət etdi. Sonra onun rejissorluğu ilə mənə çox unikal bir telesahe başladı. İbrahim peyğəmbər rolunda aktyor Ramiz Novruz, İsmayıl Peyğəmbər rolunda isə Fikrət Vəliyev çıxış edirdilər. "Tanrının elçiləri" silsiləsindən "İbrahim peyğəmbər" Azərbaycan təoloji mövzuda təqdim olunan ilk tamaşaydı. O telesahe, yaxud film-tamaşa da təxminən həmin estetikada yazılmışdır.

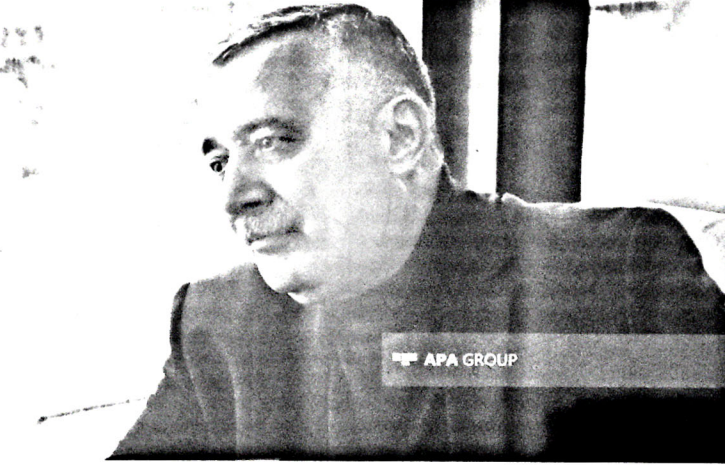
- Əhməd Həmid Tanpınar deyirdi ki, biz Bərşon dövrünün çocuqlarıydıq. Bərşon dövrünün uşaqları olmaq asan məsələ deyildi. Bu baxımdan siz, biz kimlərin dövrünün çocuqları olduq?

- Müasir dünya ədəbiyyatı, o cümlədən Türk ədəbiyyatı hələ ki, Bərşon dövrünün çocuqları tərəfindən, yaxud həmin atmosferin ruhi cazibəsində yadırdır. Mənəçə bütün və parçalanmaz zamanın ən gözəl mənərəsinə də ele Tanpınar yaradıb. "Nə üçüncüyü zamanın" şeirini deyirəm. Deyərsən cavab tapdım axı. Biz ədəbiyyat olaraq, Tanpınar zamanının üçüncüyük.

- Sizinlə söhbətlərimizdə bir neçə dəfə "Əli bəy Hüseynzadənin Azərbaycan dan gedişi ilə ədəbiyyatımız yetim qaldı" ifadəsini işləmişiniz.

- Bunu mən demirəm. 1910-cu ildə Hüseynzadə Bakıdan gedəndə Azərbaycanın bütün mədəni elitis bu fikirdəydi. Əlabbas Müznib deyirdi ki, Əli bəy bir böyük alem keşif etdi, millətə millət qandırdı, onun gedişiyə Qafqaz əhalisi başsız, böyüksüz qaldı. Dilşizlərin dili, karların eşidən qulağı, kolların görün gözünü, bir bələk maarif yetimi olan Qafqaz müsəlmanlarının atası Bakını tökdü. Bu gedişlə Qafqaz Azərbaycanlılarının yetim qaldığını o dövrün əksər yazılı

Ədəbiyyatşünas, "Ədəbiyyat qəzeti"nin baş redaktoru Azər Turanla müsahibə

APA GROUP

mənbələri, qəzetləri qeyd edib. Hüseynzadənin Bakıdan gedişi ilə əlaqədar "Səadət" məktəbində böyük bir ziyafət verilmiş, məclisdə iştirak etmək üçün Bakıda iqamət etmiş bütün diplomatik nümayəndəliklər, Bakı əsillədləri xüsusi dəvətnamələrlə ziyafətə dəvət olunmuşdular. Məclisin yuxarı başında isə Bakı Qazisi Mir Məhəmməd Kərim Ağa əyləşmişdi. Mən bunları şifahi xatirələrə istinad edərək demirəm, o dövrün mətbuatı belə yazırdı.

- Amma Əli bəy, ölkədən kənar da fəaliyyətsiz qalmadı. Həmin fəaliyyətlərini bu gün bizim ədəbiyyatımıza nə kimi köməyi var? Yəni biz Əli bəy Hüseynzadəyə yaratıcılığında, irsindən nə qədər öyrənmə, nəyi mənimsəməyə bilirik?

- Samirə xanım, bir anlıq təsəvvür edin, Azərbaycan Tolstoyun, Hötenin adını ilk dəfə Əli bəy Hüseynzadədən eşidirik. "Tolstoyluq nədir" sualına bu dilde, bu toplu da ilk dəfə Əli bəy Hüseynzadə cavab verir, "Faust"u tərcümə edir. Fransız ədəbiyyatından "Əzhari-fəna", yeni Bodlerin "Şər çiçəkləri" şeirlər kitabı barədə ilk dəfə, özü də 1906-cı ildə Əli bəy Hüseynzadə məlumat verir. Bir anlıq təsəvvür edin, ilk Vətən şeirimizi o yazır, mən "Hali-Vetən" şeirini nəzərdə tuturam. Nitçə barədə ilk silsilə xarakterli fikirlər onun qələmindən çıxır, Hartmanı Azərbaycana o tanıtırdı, Avropa modernist cərəyanları barədə, dekadentizm, simvolizm barədə ilk dəfə o məlumat verir, hələ dövlət ideologiyası, müstəqillik çağırışları bir tərəfə qoyaraq, indi təsəvvür edin Əli bəyın Bakıdan gedişi ilə biz nələri itirdik və bu günə qədər qazandıqlarımızın içində Hüseynzadə irsinin payı nə qədərdir?

- Bu gün türk düşüncəsinə diqqət artdı, Türkiyə ədəbi mədəniyyəti ilə qarşılıqlı əməkdaşlığa güclənmişdir. Azərbaycan da türk düşüncəsi ilə bağlı sistematik, ardıcıl, davamlı yazan müəlliflərdən biri də sizsiniz. Özü də indi yox, neçə onillik əvvələn. İstərdim bu barədə söhbət edərdim. Türk ədəbiyyatının bütün dövrələrində aparıcı xəttə çevirən Azər Turan Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin hazırkı durumunu necə dəyərləndirir?

- Əvvəla sualın birinci hissəsinə təşəkkür etmək lazımdır. Ədəbi mühtərimiz arasında da hansı qarşılıqlı əlaqələrin güclənməsindən danışırıq? Türk düşüncəsinə diqqət artda, Türkiyə ilə Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin indiki durumu ümumən deyil. Öz fəaliyyətdə

səviyyəsindədir. Bu gün hər iki tərəfdən çağdaş Türkiyə, yaxud Azərbaycan ədəbiyyatının ən dəyərli örnəkləri bir kənar da qalıb, ədəbiyyata təsadüf gözü ilə baxan bir yığın ədəbiyyat həvəskarının təqdim etdiyi məhəlli ədəbiyyat burdan ora, oradan da bura transfer olunmaqdadır. Bu isə nəinki ümumi proses deyil, hesab edirəm ki, ümumiyyətlə, qarşısı alınmasa, bu, ədəbi qürubun başlanğıcı ola bilər. Təsəvvür edin, sovetlər dönəmində Azərbaycanda təkcə Təvfiq Fikrət, Əbdülhəq Həmid, Nazim Həkimət, Orxan Kəmal, Rəşad Nuri Güntəkini, Suat Dərviş, Dağlarca və başqalarının kitabları deyil, hətta Birinci Yeninin ən böyük şairi Orxan Vəlinin şeirləri də çap edilirdi. Türkiyədə gedən ədəbi prosesə tədqiqat kitabları, araşdırmalar həsr olunurdu. Hətta monoqrafiyalar yazılırdı və üstün səviyyədə yazılırdı. İndi necədir? İndi vəziyyət başqadır. Bir də görürsən "Ədəbiyyat qəzeti"ni Türkiyənin, Allah bilir, neçənci dərəcəli yazarı barədə iki həftənin içində ayrı-ayrı müəlliflərin yazdığı məqalələr təqdim olunur. Bir nəfər barədə bir məqalə deyil, onlarla məqalə. Çağdaş türk ədəbiyyatında nəinki tanınmayan, ümumiyyətlə heç zaman da tanınmayacaq müəlliflər barədə nəinki məqalə, hətta kitablar yazılır Azərbaycanda. Təqdim olunan imza Azərbaycan oxucusuna nə deyir? Bu imza nəinki Azərbaycan, heç Türkiyə oxucusuna heç nə demir. Təəssüf ki, Türkiyədə də eکsərən, Azərbaycan ədəbiyyatının ciddi örnəklərini deyil, daha çox, tutaq ki, bizim "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap etmədiyimiz, yaxud çapını rəva görmədiyimiz müəlliflərin yaratıcılığı təqdim olunur. Doğrudur, istisnalar var, amma ümumi halda vəziyyət belədir. Yaxud, əksinə, bu yaxınlarda tutaq ki, Türkiyə Universitetlərinin birində hazırlanmış bir elmi araşdırma mətni ilə tanış oldum. Azərbaycanda ən sırayı səviyyədə belə ədəbiyyat çəkisi olmayan bir müəllif barədə Türkiyə universitetlərinin birində hazırlanmış elmi iş - tədqiqat, yəni. Niyə? Bu müəlliflər Türkiyəyə hansı yolla daxil olurlar, yaxud Türkiyədən o alimlərin Bakıya gəlişini koordinasiya edənlər kimlərdir? Durum heç zaman bu dərəcədə təhlükəli olmamışdır. Əslində bu tendensiya ədəbiyyatın fiaskosudur. Yaxşı, gərəklilə işlər kölgə salmaq istəmirəm. Amma vəziyyət eکsərən belədir.

Yaxud indi ölkədə türk mədəniyyətini araşdırın beynəlxalq statuslu təşkilatlar var. Baxmayaraq ki, neçə illərdir "Divani-lügət it

Türk"ün ilk dəfə Azərbaycanda tərcümə edildiyi barədə müzakirələr gedir. Bu barədə yazırıq. Əsəri Azərbaycan türkcəsinə çevirən və buna görə repressiya edilmiş güllələnmiş Xəlid Səid Xocayev özbək əsilli Azərbaycan türkolodur. Faktın özü bilavasitə dediyim həmin təşkilatların fəaliyyət sferasına aiddir. Bununla bağlı bir dəfə də olsa maraqlanan olubmu? Olmayıb. Halbuki maraqlanmalıydılar. Əməli iş görülməyirdi. Yoxsa türk dünyasının böyükləri barədə yubileylər keçirməklə hədəfə çatılmaz. Elmə işləmək lazımdır. Tutaq ki, bizim günlərdə bu qədər resursun, vəsaitin cəmləndiyi təşkilatların görə bilmədiyini işlərin daha mükəmməlini bir zamanlar təkbəsinə Fuad Köprülü, yaxud Zəki Vəlidi Toğan həyata keçirirdi.

- "Ədəbiyyat qəzeti"nin baş redaktoru kimi təbii ki, qəzetdə gənclərin çap olunması, dünya ədəbiyyatından tərcümələrə yer verilməsi, ədəbi təqdimatın davamlılığı sızı məmnun etməyə bilməz. Amma mən istərdim bir az da konkret qəzetlə bağlı narahat olduğunuz məqamlara toxunarıq.

- Mənəçə, qeyd etdiyiniz bu məqam bütünlükdə ədəbi camiamızı məmnun etməlidir. Dünya ədəbiyyatından elə örnəklər təqdim edirik ki, ədəbiyyatın nə olduğunu bilən, ədəbiyyata ömrü kimi yanaşan hər kəs buna yalnız sevinnməlidir. Tutaq ki, "Ruhum özlərdə ucaldı, amma eşq çəkdi torpağa..." Höldərinin misralarıdır. Bəlkə də dünya ədəbiyyat tarixinin ən faciəvi şəxsiyyətidir. 70 illik ömrünün 30 ili normal həyatdır. 40 ili dəlilik... Bu müqəddəs kütlənin içində yalnız biri, hamıdan təmiz - Höldərinin bu allahsız yerin üstündə uzun müddət qala bildi: fələk onun üçün ən qərībā tələ hazırlamışdır. Biz "Ədəbiyyat qəzeti" olaraq, Höldərinin Azərbaycan oxucusuna daha da yaxınlaşması üçün Cavanşir Yusiflinin çox gözəl tərcüməsində Stefan Svayqın "Höldərin" əsərindən bir parçam təqdim etmişik. Mən Cavanşir Yusiflinin bu tərcüməsini oxuyanda onun məhz "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunacağına görə çox sevinmişəm. Yaxud Həmid Priyevnin tərcüməsində yəhudi əsilli fransız simvolisti Marsel Şvobun 1896-cı ildə qələmə aldığı "Uşaqların səlib yürüşü" mistik-fəlsəfi əsərini götürürəm. Unikaldır. Qeyri-ədidir və bütün bunlar "Ədəbiyyat qəzeti"ndə dərc olunur.

- Gənclərə münasibətiniz həmişə qəzetinizin yayımlarında da hiss olunub. Ümidləndiyiniz gənclər çoxdur, ya əksini?

- Söhbət gənclikdən gedəndə mən yaş sənzini nəzərdə tutmuram. Həm də bu günkü gəncliyin nəinki altmışıncı illərdəki yaşlardan, ümumiyyətlə, ən yaxın tarixdəki gənclikdən fərqi çoxdur.

- Hansı mənada?

- O mənada ki, indiki gənclər, az qala, təbiətin bir parçası kimidirlər. Ən başlıcası, heç kəs onları öz inhisarına ala bilmir.

- Ad çəkə bilərsiniz?

- Əlbəttə, çəkə bilərəm. Elşən Mehdiyin "Yola salan yoxdu Xudavərdini" şeirindəki Xudavərdini Orhan Vəlinin "Kitabeyi səngiməzar"ındakı Süleyman əfəndi ilə qiyaslandırırəm. Həbil Zənanur bənərsizdir. Yaxud Eminqueyinin "Sevdim səni, öpdüm səni, qucaqladım..." şeirində pessimizm poetik estetikaya səviyyəsinə yüksəlmiş. Rəşad Nağı Mustafanın "Müharibə başlayıb... Nəbatat bağında" şeiri min illik Azərbaycan poeziyasının ən gözəl örnəklərindəndir. Bu şeir barədə ötetən il, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda keçirilmiş "Ədəbi proses" müşavirəsində etdiyim "Çağdaş Azərbaycan şeirində modernist estetikalar" mövzusunda məruzədə də bəhs etmişdim. Bəzən çağdaş şeirimizin dün-

